

Николай Слатински

**РИСКЪТ: НОВОТО ИМЕ
НА СИГУРНОСТТА**

София, 2019

© Издателство „Изток-Запад“, 2019

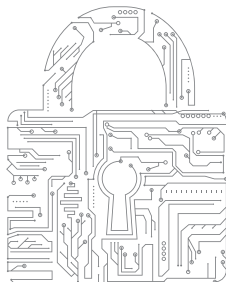
Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на автора и на издателство „Изток-Запад“.

© Николай Димитров Слатински, автор, 2019

© Деница Трифонова, оформление на корицата, 2019

ISBN 978-619-01-0526-8

НИКОЛАЙ СЛАТИНСКИ

**РИСКЪТ:
НОВОТО ИМЕ НА
СИГУРНОСТТА**

*На моята непрежалима сестра
д-р Искра Чупетловска*

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР.....	9
ВЪВЕДЕНИЕ. За езика и понятията в българската наука за сигурността	19
ПЪРВА ГЛАВА. Измерения на цивилизационната трансформация	43
ВТОРА ГЛАВА. Произход на думата „риск“	131
ТРЕТА ГЛАВА. Що е риск.....	223
ЧЕТВЪРТА ГЛАВА. Променящото се разбиране за сигурността	349
ПЕТА ГЛАВА. Вземане на решения при неопределеност и риск	417
ШЕСТА ГЛАВА. Няма нищо по-хубаво от рисковото общество.....	463
СЕДМА ГЛАВА. Рискът и стратегиите за сигурност	537
ОСМА ГЛАВА. Четирите подхода	585
ДЕВЕТА ГЛАВА. Практически аспекти на управлението на рисковете.....	671
ДЕСЕТА ГЛАВА. Интегративен подход към базисните понятия в науката за сигурността	773
ЗАКЛЮЧЕНИЕ. Ние, европейците.....	807
БЕЛЕЖКИ	825

Когато знаеш нещо, да си наясно, че знаеш; а когато не знаеш, да си наясно, че не знаеш – това е знание.

Конфуций

А в това нещастно за отечеството време аз не мога да работя със спокоен дух върху моето съчинение.

Тит Лукреций Кар

Трябва да продължа, значи ще продължа, трябва да изричам думи, докато има такива, трябва да ги изричам, докато те ме намерят, докато ми заговорят, странна мъка, странна грешка, трябва да продължа, може би това вече е в ход, може би вече ми е казано, може би вече са ме отнесли до прага на моята история, до вратата, която води към моята история, бих се учудил, ще бъде тишина, там, където съм, не знам, никога няма да узная, сред тишината човек не знае, длъжен съм да продължа, неспособен съм да продължа, ще продължа.

Самюъл Бекет

ПРЕДГОВОР

Великата загадка на времето, ако не друго – онова необятно, безмълвно, неуморимо нещо, наречено време, което се търкаля, лети – устремно, безшумно, като всеобхватен океански прилив, който ни носи нас и цялата вселена като дихания, като привидения, които сега са тук, а после ги няма: това е чудо в най-буквалния смисъл; нещо, пред което онемяваме, защото няма думи, с които да го изразим.

Томас Карлайл^A

Ти притежаваш своята сила – изтъкана от риск и опасност.

Марина Цветаева^B

Да си жив означава да рискуваш.

Насим Талеб^C

Това е последната книга от моята четирилогия, посветена на фундаменталната научна категория „Сигурност“. Първите три книги, включени в четирилогията, са „Сигурността – същност, смисъл и съдържание“, „Петте нива на сигурността“ и „Сигурността – животът на Мрежата“¹.

---

^A Томас Карлайл (*Thomas Carlyle*, 1795–1881) – шотландски писател, историк. Цитатът е от книгата: Карлайл, Томас. Героите, преклонението пред героите и героичното в историята. С.: УИ Св. Климент Охридски, 1997, с. 29, превод Мария Кръстева.

^B Марина Цветаева (1892–1941) – любима моя руска поетеса и писателка, смазвана, но не смазана от жестокия тоталитарен сталински режим, завършила живота си със самоубийство. Цитатът е от нейно писмо от 12.05.1926 г. до австрийския поет Райнер Мария Рилке (*Rainer Maria Rilke*, 1875–1926) и е взет от книгата: Рилке, Райнер Мария, Писма до един поет. Писма до една млада жена. Райнер М. Рилке – Марина Цветаева. Кoresпонденция. С.: Колибри, 2016, с. 122, превод Майя Разбойникова-Фратева.

^C Насим Никълъс Талеб (*Nassim Nicholas Taleb*, 1960) – ливанско-американски икономист и есеист. Цитатът е от книгата: Талеб, Насим Никълъс. Да заложиш своята кожа. С.: Инфодар, 2019, с. 155, превод Боряна Даракчиева.

Така постепенно бе реализиран замисълът, появил се като идея в края на 2006 г., когато вече бях взел решение да си тръгна от президентството след първия мандат на Георги Първанов^А. Тогава ми се струваше, че написването на тази четирилогия няма да ме затрудни особено, тъй като бях натрупал научен опит, а и дейността ми на секретар по националната сигурност на държавния глава (януари 2002 – януари 2007 г.) даваше основания да мисля, че имам не само правото да предприема това творческо усилие, но и необходимата способност да се справя с него. Уви, моят оптимизъм е бил силно преувеличен. Така вероятно е винаги когато човек стига до определен предел на представите си за знанието и започва да живее с увереността, че ако не всичко, то почти всичко му е пределно ясно. Но ако той наистина има не само наклонности, но и потенциал да се занимава с наука, рано или късно ще прозре, че отвъд този предел има още полета на знанието за преброяване и преораване. Нишка по нишка, мисъл след мисъл се заплитат и преплитат нови знания, става все по-интересно и по-вълнуващо. Увлечението води до нови предели, но също и до нови бездни. И аз навлизах в нови дебри, обхождах нови ширини, спусках се в нови дълбочини, докато накрая си казах, че годините се трупат, надбягването с времето носи все повече рискове, затова трябва да си кажа в един момент: дотук! Нека да напиша онова, което може да се напише. Трябва да приключа с този замисъл. И ето – приключих!

Независимо от натрупания опит и насъбраното познание, написването на тази последна книга от четирилогията бе най-трудно, защото донякъде съвсем естествено, а отчасти напълно неочаквано се изправих лице в лице пред четири сложни дилеми.

Първата дилема бе свързана с процесите в България през последните години. Това бяха тежки години. Страната се управлява по начин, който ѝ нанася големи щети. Властта няма никаква стратегия; компетентността практически отпадна от критериите за кадрови подбор и кариерно развитие; кадърните, знаещите и можещите млади хора емигрират, сякаш се евакуират; аз постоянно участвам в производството на безработни или зле реализиращи се професионално магистри и доктори. Съвременни модели на управление в националната сигурност се заменят с имитация и симулация на управление, с пиар и пропаганда, с чалга език и нарцистична мания за непогрешимост.

Втората дилема бе свързана с общото падане на нивото на българската наука и висшето образование, особено в сферите, свързани със сигурността. Науката се оказва поприще, обричащо занимаващите се с нея на мизерно съществуване. Особено това се отнася до по-младите колеги. В същото време тя е превърната в

---

^А Георги Първанов (1957) – президент на Република България в периода януари 2002 – януари 2012 г.

неспирно състезание за научни степени и звания при размити критерии, двойни стандарти, формални преценки и неформални мрежи на взаимодействие, уреждане и пробиване. А университетите са принудени да оставят качеството на учебния процес на заден план и да участват в криво разбрани пазарни отношения, непотизъм, търгашество, корупция, загърбване на новите знания за сметка на рутината и реидеологизация по образци от края на соца. Някои (и то все повече) университети стават черни кутии – на входа са парите на студентите, на изхода – дипломите, а какво има в тези черни кутии и има ли там нещо изобщо, води ли се стойностен учебен процес, е Божя работа, невидима и необяснима за простосмъртните. В такива условия да правиш наука и да преподаваш по високи стандарти е почти непосилно, Сизифов труд, който постоянно те измъчва с въпроса за смисъла на полаганите усилия.

Третата дилема бе свързана с факта, че читателят на тази книга едва ли ще е прочел другите три (или ще ги има под ръка), макар да са включени в програмите по сигурност на редица университети. А четирите ми книги са единно цяло, следват една от друга, базират се на знания, на които е отделено място и внимание в предходните книги. И най-вече тази последна книга от четирилогията е построена изцяло върху изследванията в останалите три. Това е наистина много сложна дилема: в сегашната книга или трябваше постоянно да правя препратки към предходните, или трябваше да включавам тук цели части от тях. При първия подход тази монография рискуваше да бъде непосилна за четене, а при втория подход нейният обем би нараснал до колосални размери. С огромни творчески терзания аз избрах среден път между двата подхода.

Четвъртата дилема бе свързана с изключително високата динамика на света. Процесите в глобален, континентален, регионален и национален мащаб набират такъв стремителен, толкова стремглав ход, че днес почти нищо не е като вчера, а утре почти нищо няма да е като днес. Когато работех над тази книга, ме измъчваше съмнението, че докато я довърша, много в нея ще бъде остаряло. Какво става с еднополюсния модел? Ще го има ли и в *близко бъдеще* Европейския съюз? Забележете, че въпросът е не въобще в *бъдеще*, а в *близко бъдеще*. Какво се случва с Ислямска държава? Съществува ли тя все още, или мутира в нещо друго? Накъде върви тероризмът и тероризъм ли е той, или е нова форма на война с качествено различно съдържание? И какви ли не още въпроси... По-рано се опитвах да вървя пред събитията, да прогнозирам развитието на процесите, но този път ме терзаеше притеснението да не би да започна да подгичвам след тях и те винаги да са далеч, все по-далеч пред мен. В такъв драматичен период за света, Европа, региона и България е изключително трудно да се пише подобна книга!

Каквото и да кажа за тези дилеми, ще прозвучи като молба за снизхождение. В случая моята преценка дали съм се справил с тях има малко значение. Далеч

по-важна е тежката дума на читателя. Но така или иначе последната книга от четиритомната е вече факт. Струва ми се полезно да опиша с няколко думи всяка от тези четири книги.

Първият том, „Сигурността – същност, смисъл и съдържание“, бе посветен на търсенето и намирането на отговор на въпроса: „Що е сигурност?“ Там разсъждавах над същността, смисъла и съдържанието на научната категория „Сигурност“ в рамките на *новата парадигма на сигурността*, свързана с *мултидисциплинарния подход* при изучаването на тази много сложна и многопластова научна категория, заменящ ако не стария и остарелия, то остаряващия и състарил се, *монодисциплинарен подход*. В този том аз се опитах да покажа, че в наши дни е невъзможно да се изучава сигурността и да се прави сериозна наука за сигурността, ако проблемното поле и изследователският инструментариум не бъдат разширени с все по-интензивно прилагане на знания и идеи от различни други науки – както **естествени** (математика, физика, химия, биология и т.н.), така и **обществени** (политология, социология, психология, антропология и пр.).

Вторият том, „Петте нива на сигурността“, бе посветен на въведената от мен в науката за сигурността *Схема на петте нива на сигурността*, а именно:

- (1) Сигурност на индивида.
- (2) Сигурност на групата от индивиди.
- (3) Сигурност на държавата.
- (4) Сигурност на общността от държави.
- (5) Сигурност на света.

Всъщност този Втори том бе публикуван най-напред. Една от главните причини да побързам с неговото издаване бе, че все повече български учени, преподаватели и експерти използват моята схема на Петте нива на сигурността, при това понякога без да ме цитират, а нерядко без да подозират дори, че аз съм **нейният автор**.

Тук става дума за две различни неща. Аз наистина допускам, че има случаи, когато използването на тази схема, както и на други резултати от научната ми дейност може да става просто защото използващият ги не знае, че те са дело на един човек, а смята, че са отдавна утвърдени знания, разработени някъде на Запад, в някой там „Оксфорд“ или „Харвард“. Това е допустимо обяснение, макар и да не е оправдание.

Но за жалост, има такива „наукотворци“, които съвсем откровено плагиатстват. Плагиатството се шири у нас и добива изключително сериозни размери. То нанася все по-тежки щети на българската наука и на морала в нея. На своя сайт^A и във фейсбук често привеждам примери на брутално плагиатство от мои

^A www.nslatinski.org.

публикации. В тези случаи не споменавам името на плагиатстващия, защото, докато системата възнаграждава и толерира плагиатството, а аз съм безсилен да я променя, посочването на конкретното плагиатстващо лице може да породи спекулации за разчистване на лични сметки с него. От друга страна, няма съмнение, че докато атакувам плагиатството, но не назовавам плагиатора, той остава анонимен, свободен да си плагиатства на воля. Следователно рано или късно ще се наложи да кажа на глас името на всеки такъв мошеник и хитрец.

- **Третият том**, „Сигурността – животът на Мрежата“, бе посветен на мрежовостта и мрежовите структури, на мрежовите предизвикателства и мрежовото мислене, т.е. на *Мрежовото общество* – едно от главните измерения на Промяната (с главна буква), която преживява нашият свят с навлизането си в качествено нова Фаза на развитие, на дълбока трансформация, на радикален преход. Главна тема тук бе един от най-актуалните и стратегически важни аспекти на сигурността – *мрежовостта* като налагаща се и разширяваща се форма на организация на света, на засилващото се мрежовизиране на обществата, институциите, предизвикателствата и мисленето. В този том аз се спрях подробно на мрежовата парадигма, на основните закономерности на структурата, динамиката и приложението на мрежовите структури, както и на тяхното взаимодействие с йерархичните структури, които все още се запазват и упорито се съхраняват, макар постепенно да отстъпват стратегическата инициатива.
- Настоящият **четвърти том**, „Рискът: новото име на сигурността“, е посветен на рисковете, рисковизацията, рисковото общество и рисковия човек. В него аз насочвам аналитичните усилия към друго ключово измерение на промяната (фазата, трансформацията, прехода) – *Рисковото общество* и свързаните с него рискове, пред които се изправя недостатъчно подготвен и в не малка степен дезориентиран нашият свят.

Аз няма да разглеждам всички дълбоки философски, цивилизационни, социални и технологични аспекти на тази промяна, а ще разсъждавам преди всичко от гледна точка и по отношение на сигурността – сигурността като философска категория, като динамична променлива във времето и пространството и като четиристепенна проекция на процесите, съответно в национален, регионален, континентален и глобален план.

Искам още веднъж да уточня, че главният обект на моя анализ ще бъде последното от четирите водещи измерения на тази Промяна – *Рисковото общество*, докато на другите три измерения – *Глобализираното общество*, *Постмодерното общество* и *Мрежовото общество* този път ще отделя относително по-малко място.

В последния том от четирилогията ще обърна специално внимание на основните направления и водещите подходи при изучаването на **риска**. Значително

място ще бъде посветено не само на теоретичните, но и на практическите проблеми при управлението на рисковете, преди всичко в контекста на трусовете и сътресенията, неопределеността и неустойчивостта, но също така и на колосалните нови възможности и шансове, които носи настъпващата *Трета вълна на сигурността* (вълната на риска), дошла да замени *Първата вълна* (вълната на безопасността) и *Втората вълна* (вълната на сигурността).

В хода на изложението си посочвам данни за упоменатите личности с изписване на имената на български и на оригиналния език, годината на раждане и смърт (ако са починали) така, както съм успял да ги установя от различните информационни източници. За огромно съжаление, с напредването и на моята възраст отчитам, че за все повече водещи имена, дори класици в нашите науки, се налага след годината на раждане да слагам тире и да вписвам годината на смъртта им. Няма ги вече, уви, Улрих Бек (*Ulrich Beck*, 1944–2015) и Никлас Луман (*Niklas Luhmann*, 1927–1998), Алвин Тофлър (*Alvin Toffler*, 1928–2016) и Иля Пригожин (*Иля Пригожин, Иля Prigogine*, 1917–2003), Беноа Манделброт (*Benoît Mandelbrot*, 1924–2010) и Робърт Мъртън (*Robert Merton*, 1910–2003), Джовани Сартори (*Giovanni Sartori*, 1924–2017) и Едуард Лоренц (*Edward Lorenz*, 1917–2008), Кристофър Зиман (*Christopher Zeeman*, 1925–2016) и Рене Том (*René Thom*, 1923–2002), Зигмунт Бауман (*Zygmunt Bauman*, 1925–2017) и Цветан Тодоров (1939–2017), Мери Дъглас (*Mary Douglas*, 1921–2007) и Бенедикт Андерсън (*Benedict Anderson*, 1936–2015), Жак Дерида (*Jacques Derrida*, 1930–2004) и Жан Бодрияр (*Jean Baudrillard*, 1929–2007), Пиер Бурдийо (*Pierre Bourdieu*, 1930–2002) и Клод Леви-Строс (*Claude Lévi-Strauss*, 1908–2009), Питър Бърнстейн (*Peter Bernstein*, 1919–2009) и Кенет Ароу (*Kenneth Arrow*, 1921–2017), Самюъл Хънтингтън (*Samuel Huntington*, 1927–2008) и Збигнев Бжежински (*Zbigniew Brzezinski*, 1928–2017).

В бележките под линия пояснявам по-малко известните термини и изрази, като съм използвал версиите на свободната електронна енциклопедия *Wikipedia* на български, английски и руски език², а също така Речник на чуждите думи в българския език³, Латинско-български речник⁴, Български тълковен речник⁵, различни електронни тълковни речници⁶, както и други справочни материали на няколко езика. Цитатите от Библията са по изданието на Св. Синод на Българската православна църква⁷.

Когато разтварям научна книга на западен автор, изпитвам бяла завист, четейки раздела *Acknowledgements* (благодарности, признателности)! Авторът благодарни на десетки учени – колеги, приятели, познати, работещи в неговата област, тъй като те са прочели части от книгата или цялата книга, и то в предишни варианти (чернови) и са му предали своите мнения, бележки, препоръки. Освен това той изрежда много свои студенти и сътрудници, помагали в обсъжданията, в намирането на литература, в правенето на библиографски и биографични

справки, в търсенето на точните термини. Споменават се фондации, библиотеки, институти и университети, на чиято финансова и морална подкрепа, научни архиви, семинари и конференции авторът е разчитал. Той изтъква, че написването на книгата нямаше да се осъществи без възможността да ползва (поне) едногодишен творчески отпусък от преките преподавателски задължения.

У нас реалността е сурова и става все по-сурова. Нашият учен е човек оркестър – той всичко (си) прави сам. И го прави в свободното от живота, т.е. от реалността време.

Българската наука за сигурността (чрез редица „гъвкави“ или „прагматични“ представители) се отказа от предишните свои виждания и начини на мислене (защото ги прецени като вече непечеливши), но с малки изключения не се опита да осъвремени тези си виждания и начини на мислене. Да, има нещо ново – като форма, като опаковка, като видима представа, като външен облик. Но в дълбоката си същност, в своето съдържание промените са микроскопични, на принципа: „Колкото – толкова!...“

А сега навлизаме сякаш в нов етап, когато усвоеното съвсем прагматично и в известна степен неискрено ново говорене се отхвърля и започва завръщане към старите и идеологизирано съхранени представи, нагласи, убеждения и вярвания. При това те се извеждат на повърхността със стария, архаичен, ужжим отдавна отречен, но останал все така агресивен и монологичен език, притежаващ сякаш монопол върху вечните истини.

Не е ясно дали започналите да излизат на повърхността обществени нагласи за преориентация на нашата външна политика правят езика на науката за сигурността все по-явно фокусиран в посока, противоположна на доскорошните евроатлантически приоритети, или по-скоро набирането на самоувереност от апологетите на някогашната външнополитическа доктрина, маскирана като евразийска, постепенно намират отклик в определени социални слоеве и те далеч по-смело се обявяват за преориентация на външната политика на страната ни в духа на догмите, вярванията и ценностите на тези апологети. Така се получава, че – както бе казал някой някъде – в България предишните борци за светло бъдеще се превърнаха във фронтмени на борбата за светло минало.

Ще премина към благодарностите, които за мен са не задължителна формалност, а искрен подтик. Бих желал те да можеха да бъдат адресирани към много повече хора!

Първата благодарност е към колегите от катедра „Национална и международна сигурност“ във Военна академия – за приятелската и солидарна атмосфера, в която ние с общи усилия преодоляваме отношението и натиска, на който сме подложени. Мое лично мнение е, че нашата катедра преживява незаслужени трудности в усилията да отстоява гражданското обучение в системата за национална сигурност. Ние правим това при огромно натоварване и под постоянен

стрес. Съдейки по знаците, които получаваме, трудът ни се оценява от нашите студенти и докторанти. Аз благодаря на всички приятели в катедрата: на нейния доскорошен ръководител проф. Наталия Бекярова, на сегашния ни ръководител доц. Илина Арменчева, на професорите Георги Бахчеванов и Величка Милина, доцентите Стефко Смоленов, Иван Панчев и Ирина Миндова, главните асистенти Ивайло Иванов и Радослав Бонев. Всички те са коректни и доброжелателни, почитени в личните и служебните отношения. Ще спомена също още двама колеги от Военна академия – професорите Лидия Велкова и Павел Ангелов.

С годините човек свива кръга на приятелите си, все по-малко са тези, с които той иска или има възможност да общува. Но най-ценните от тях, дори и да ги вижда по-рядко, са част от него и благодарение и на тях той не унива, намира сили да продължи. Искам да спомена с особена благодарност моите приятели Лидия Христова и Лидия Иванова, Емилия Тошева и Веселина Иванова, Цветан Цветанов и Тодор Трифонов, Георги Николов и Димитър Митев, Сергей Инглизов и Илин Хаджийски.

Радвам се, че с общи усилия се формира малка общност от съмишленици, с които работя с огромно удоволствие и се зареждам с идеи, а освен това те ми помагат с готовност тогава, когато се обръщам към тях с някакъв въпрос или проблем. Това са моите четирима докторанти, вече доктори: Радослав Бонев, защитил през 2014 г. дисертация „Стратегии за сигурност през XXI век“ (той прие моята покана отново да бъде единият от двамата научни редактори на тази монография); Гергана Йорданова, защитила през 2016 г. дисертация „Моделиране на суверенния дълг в контекста на политиката за национална сигурност на Република България“; Васил Мавродиев, защитил през 2018 г. дисертация „Влияние на насилието от войни и тероризъм върху населението“; и Ерол Буюклиев, защитил през 2018 г. дисертация „Конфликтите в Южна Азия в началото на XXI в. и влиянието им върху регионалната сигурност“. Тези млади хора са креативни, с остро чувство за достойнство и справедливост, с нестандартно мислене и със зареждаща позитивно енергия – все качества, които човек губи с напредването на годините, но му е приятно да ги вижда и да се убеждава, че те са живи и истински. Аз случих на докторанти, към тях се привързвам силно, вълнувам се от техните лични, служебни и научни проблеми.

И като говоря за моите докторанти, трябва да отделя специално място за моя първи докторант Ина Пеева, защитила през далечната 2007 г. дисертация „Украйна в системата за международна сигурност (90-те години на XX – началото на XXI в.)“. Казвам *далечната*, защото се отнася за времето преди дългата, свита в юмрук ръка на Путин да откъсне Крим от Украйна. Много от процесите, развили се в Украйна и около Украйна, бяха анализирани и прогнозирани в чудесната дисертация на Ина Пеева.

Тази книга е петата поред, в която д-р Ина Пеева ми оказва безценно съдействие като съмишленик и сътрудник, като колега и критик. Изобщо не мога да

си представя как щях да се справям без нейната интелектуална сила; без невероятното ѝ чувство към езика (а по-точно към езиците, защото наред със съветите за спорни въпроси и сложни моменти при изказите и изразите на български език, тя ми помага и в английския, италианския, френския, латинския и руския език); без нейната талантива смелост, след толкова години на нашето сътрудничество, да навлиза, да се вмъква в моя начин на мислене, за да направи изказа ми по-понятен за читателя; без компетентността ѝ в редица области на сигурността, отбраната и външната политика; без уникалните ѝ способности на научен, стилистичен, езиков и технически редактор, който умее до перфекционизъм да шлифова някоя моя чепата фраза, да я превръща в научна стойност. При работата над сегашната книга благодарността ми е още по-силна, защото през целия период на нейното написване, д-р Ина Пеева минаваше през нелеки изпитания, удържаше свои трудни, но много важни победи и въпреки всичко във всеки един момент аз можех да разчитам на помощта и подкрепата, на съветите и идеите ѝ.

В тази монография се наложи да търся подходящи български думи за назоваване на множество понятия и фактически за запълване, така, както на мен ми се искаше, на празнините в езика, на който говори нашата наука за сигурността. Тук ценна за мен бе помощта (отново!) на д-р Ина Пеева и д-р Гергана Йорданова, а също така на доц. д-р Дочка Гешева (отличен специалист по сравнително езиковедие) и Грета Керемидчиева (чудесен преводач на книги в сигурността). Те ми помагаша не само в ориентирането в лингвистичните дебри, но и с идеи, с неочаквания си поглед върху нещата, понякога ми действаха и дисциплиниращо, защото се отнасят с огромно уважение към словесността.

Преди години бе малко странно, но сега е напълно естествено да благодаря на приятели в социалната мрежа *фейсбук*, с повечето от които не се познавам лично. Те откликваха с готовност на различни молби за уточнения, справки, значения на думи.

Изключително съм респектиран от работата – коректорска, редакторска, техническа, компютърна – на екипа по подготовката на монографията за печат: Любен Козарев, Румен Хараламбиев, Деница Трифонова, Десислава Иванова, Румяна Дамяниева. Те направиха и невъзможното, за да превърнат моя текст в книга, за каквато не съм се осмелявал дори да мечтая.

Изключително голяма и признателна е благодарността ми към издателство „Изток-Запад“ и най-вече към управителя Любен Козарев за това, че ме подкрепиха в издаването на тази книга, поемайки свързаните с нея пазарни рискове.

И накрая са най-специалните благодарности – към най-скъпите хора край мен: към майка ми, трите деца Елена, Марина и Димитър и техните житейски половинки, и, разбира се, към най-голямото ми щастие – трите внучета Беатрис, Николас и Александра, с които светът изглежда коренно различен и аз не знам как бих се чувствал, ако ги нямаше тях.

Моят научен труд бе току-що завършен, когато внезапно си отиде от нас моята сестра Искра. Посвещавам тази книга на нейната светла памет. Тя не просто бе един от най-близките за мен хора, но семейството ѝ бе жизнено необходима опора за мен.

В заключение, както обикновено, се чувствам длъжен и задължен да кажа, че за достойнствата на книгата, а аз съм убеден, че има такива, заслугата е на мнозина, но за нейните слабости, пропуски, противоречия и грешки вината е само и единствено моя.

София, 14 август 2019 г.

Николай Слатински

ВЪВЕДЕНИЕ

ЗА ЕЗИКА И ПОНЯТИЯТА В БЪЛГАРСКАТА НАУКА ЗА СИГУРНОСТТА

Да подкрепяш сигурността винаги означава да жертваш свободата и обратно, свободата може да бъде разширявана само за сметка на сигурността. Но сигурността без свобода е равна на робство (и в допълнение, без инжектиране на свобода, сигурността се проявява в крайна сметка като много несигурен вид сигурност).

Същевременно свободата без сигурност означава човек да се чувства изоставен и изгубен (и в крайна сметка без инжектиране на сигурност този вид свобода се проявява като крайно несвободен). Това обстоятелство причинява главоболие на философите и за него няма лек. То също прави съвместното живеене пълно с конфликти, доколкото сигурността, пожертвана в името на свободата, е обикновено сигурността на другите, и свободата, пожертвана в името на сигурността, обикновено е свободата на другите.

Зигмунт Бауман^A

Един от любимите ми цитати е от Едуин Шлосбърг: „Умението да пишеш се състои в това да създадеш контекст, в който другите хора да мислят.“

Тим О'Райли^B

---

^A Зигмунт Бауман е полски социолог. Цитатът е от книгата: Бауман, Зигмунт. Общността. Гърсене на безопасност в несигурния свят. С.: ЛИК, 2003, с. 28, превод Мария Димитрова.

^B Тим О'Райли (*Tim O'Reilly*, 1954) – издател, автор на книги и дългосрочни прогнози във високите комуникационни и информационни технологии. Цитатът е от книгата: О'Райли, Тим. Бъдещето. Какво ни носи бъдещето и защо това зависи от нас. С.: Изток-Запад, 2018, с. 27, превод Елена Филипова. Едвин Шлосбърг (*Edwin Schlossberg*, 1945) – американски дизайнер.

Науката за сигурността в изявените западни и руски аналитични центрове, където в нейното развитие се инвестират сериозни средства, изживява своя ренесанс. Колкото и да са различни обществата им, сред техните елити има разбирание за важността да се оказва подкрепа за тази наука; там водещите академии, университети и институти се ръководят от лидери, учени и мениджъри, за които това е мисия, а не стъпало в кариерата; за тях хората, занимаващи се с научни изследвания и преподаване, са ценни и ценени като извор и съсредоточие на сиво вещество и на ярка креативност, а не чиновници, които трябва да бъдат държани в подчинение, стрес и страх; те не са придатък – те са главното, като администрацията работи за тях – не обратното.

Когато науката за сигурността се ползва с уважение и приоритетно внимание, тя се отблагодарява на страната и захранва елита на държавата с най-актуални анализи и прогнози, предоставя алтернативни сценарии и решения, за да могат управляващите, като се базират на тях, да направят своя стратегически верен, правилен и точен избор.

Защо науката за сигурността от обществена наука става обществената наука? Защо е в подем? Отговорът се крие в епохалната и всеобхватна **трансформация**, която светът изживява през последните десетилетия. Тя се изразява в навлизането в нов тип общество, което е едновременно глобализирано, постмодерно, мрежово и рисково. А когато се променя светът, когато се променят структурата и функциите на социалните отношения, то тогава неизбежно се променят и същността, смисълът и съдържанието на научната категория „Сигурност“ и оттук се променя също така и инструментариумът (аналитичен, символен, понятиен и оперативен), с който се изучава сигурността.

В условията на тази промяна Науката за сигурността в САЩ, Европа и Русия постоянно се развива и осъвременява своя език. В същото време българската Наука за сигурността не съумя да модернизира езика, на който осмисля проблемите, като механично, в духа на политическата коректност, превеждаше съветския староговор на атлантически новоговор. Едновременно с това тя изпадна в криза и така се задълбочи нейното изоставане от актуалните търсения във водещите центрове, които, обогатявайки се с нови знания, методи и подходи, се обърнаха към различни естествени и обществени науки. Ще спомена тук сред първите теорията на хаоса, теорията на катастрофите, теорията на игрите, теорията на фракталите^A и др., а сред вторите – културната антропология, социалната психология, социологията, политологията и др.

Даже когато заимства вече въведени на Запад или в Русия нови понятия, нашата Наука за сигурността често ги използва буквално, опирайки се на най-очевид-

---

^A Фрактал – математически обект, притежаващ свойството себеподобие, т.е. всяка част е подобна на множеството като цяло.

ното и традиционно съдържание на тези понятия. По този начин тя се отдалечава от истинския смисъл, вложен в тях, като деформира и ощетява и тези понятия, и самата себе си.

Например в България при превода на германския социолог Улрих Бек¹ като характеристика на Рисковото общество се използва изразът „сериенно произведени несигурности“. Същото в същия контекст важи и за превода на английския социолог Антъни Гидънс (*Anthony Giddens, 1938*)². Обаче двамата учени използват не *insecurity*, а *uncertainty*. *Uncertainty* означава неопределеност, несигурност, неясност; *insecurity* означава несигурност, опасно положение. На български език „несигурен“ има две значения – 1. не съм сигурен (т.е. *неопределеност*): „не съм сигурен, че ще успея в това начинание“ (*uncertainty*); и 2. не съм в състояние на сигурност (т.е. съм в *несигурност*): „В несигурност съм поради тази заплаха“ (*insecurity*). Буквалният превод на *uncertainty* като *несигурност*, дори в определена степен правилен, все пак изкривява разбирането, защото на български език *несигурност* се мисли като обратното на *сигурност*, а става дума за обратното на *определеност* (в смисъл на известност, яснота). Това, което Улрих Бек и Антъни Гидънс са искали да кажат, не е, че Рисковото общество е рисково, защото има много **несигурности** (от *insecurity*), а защото има много **неопределености** (от *uncertainty*) и заради тази висока степен на неопределеност, неизвестност, неяснота се поражда нашата несигурност. Така че става дума не за някакво издребняване от моя страна, а за самото разбиране на дълбоката и сложна същност на рисковото общество.

Явно и социологът Георги Фотев (1941) е бил подведен от превода. Тръгвайки от „сериенно произведените несигурности“, той разсъждава за риска от гледна точка на несигурността и твърди: „Рискът е свързан с несигурност и неговата величина/размер се обуславя от величината на несигурността... Необходимо е отново да се обърнем към систематичното им дефиниране с оглед изясняване на проблема за *сериенно произведените несигурности* в обществото, което се характеризира като рисково.“³

Ще добавя променения смисъл в книгата „Култури и организации: софтуер на ума“⁴ на холандския култоролог Хеерт Хофстеде (*Geert Hofstede, 1928*). В българския превод читателят се среща с термина „избягване на несигурността“ при различни култури – *едните*, които се стремят максимално да избягват несигурността, и *другите*, които не се опасяват от нея и по-лесно я приемат. И аз, запознавайки се с българското издание на книгата, подразбирах същия термин – „избягване на несигурността“. По-късно обаче смътното чувство, че „нещо не се връзва“, ме накара да потърся книгата в оригинал. Да, наистина! – Хеерт Хофстеде пише не за избягване на несигурността като *insecurity*, ами за избягване на несигурността като *uncertainty* (*uncertainty avoidance*) – за избягване на неопределеността, неизвестността, неяснотата. А това е вече нещо съв-

сем друго, коренно различно и то далеч по-изчерпателно характеризира отделните култури.

И в теорията на израелските психолози Даниъл Канеман (*Daniel Kahneman*, 1934) и Амос Тверски (*Amos Tversky*, 1937–1996)^A за вземане на решения в сложни ситуации (показателно е названието на книгата, в която тази теория е изложена: *Judgement under Uncertainty*⁵, т.е. съждения при/в условията на неопределеност, а не *Judgement under Insecurity*), за която ще стане дума в Пета глава, при превода на български език се говори за **Ефект на сигурността**, но става дума не за *security effect*, а за *certainty effect* – ефект на определеността, яснотата, известността, т.е. на сигурността в смисъла на увереност. Според този „психологически ефект, изразяващ се в намаляване на вероятността от сигурното до вероятното“⁶ хората предпочитат да не поемат риск, когато очакват да спечелят или вероятността да загубят е малка, и са склонни да рискуват, когато очакват да загубят или вероятността да спечелят е малка⁷.

Очевидно преводачите си дават сметка за този проблем. Едни от тях смятат, че от контекста е ясно за каква сигурност/несигурност иде реч. Други търсят някакво решение на проблема. Например при превода на книгата „Черният лебед“ от Насим Талеб, за *certainty* понякога се използва „сигурност и определеност“, а за *uncertainty* – „несигурност и неопределеност“. Текстове от оригинала „We are suckers for those who help us navigate uncertainty“ и „Demand some certainties“⁸ са преведени съответно „Ние се държим като глупаци, които биват мамени от тези, които уж ни помагат да си преправяме път сред несигурността и неопределеността“ и „Искайте известна сигурност и определеност“⁹.

Ще приведа още един, по-различен пример за загубване в превода. Това е важно за мен като преподавател в храм на науката, какъвто е Военна академия. Още повече че този пример е свързан с множество възникнали и невинаги решени най-ефективно проблеми именно в системата ни за национална сигурност и особено в отбраната и въоръжените сили. Става дума за това, че един от водещите критерии за демократично функциониране на обществото в тази сфера е наличието на граждански **контрол** над армията. Да, но ние някога, в началото на промените, си преведохме думата „контрол“ не от „control“, а през и чрез руското „контроль“. Ала в този свой смисъл „контрол“ се възприемаше от нас в съответствие с нашето командно-административно разбиране от времената на социализма (на *соца*), т.е. като *еднопосочна и еднократна връзка*:

Заповед → Изпълнение.

^A През 2002 г. Даниъл Канеман получава Нобелова награда за икономика за научни постижения, постигнати съвместно с Амос Тверски (Нобеловата награда не се присъжда на починали учени).

Както се казва: „Когато разговаряш с мен, ще мълчиш!“ А това е командване, дори командорене. 30 години от началото на прехода се натъкваме на рецидиви на такова отношение към подчинените (кръсъци, обиди, унижаване). При подобно разбиране „контрол“ е превод на „oversight“, т.е. на „надзор“. Огромна част от практикуващите „надзор“ не са чели книгата на големия френски философ Мишел Фуко (*Michel Foucault*, 1926–1984) „Надзор и наказание“¹⁰, затова са изкушени от тези тоталитарни практики. Правилният превод на „control“ в началото на демократичните процеси трябваше да бъде като *двупосочна* и *циклична релация* (т.е. от възлагането се върви към изпълнението, а от изпълнението обратно към възлагането, но вече оптимизирано):

Възлагане → *Наблюдаване на изпълнението* → *Изводи от изпълнението* → *Оптимизирано възлагане.*

С други думи, трябва да е налице *двупосочна самооптимизираща се връзка*:

Възлагане ↔ *Изпълнение.*

Командващият възлага задачите на изпълняващите, но контролирайки процеса на изпълнението на тези задачи, своевременно коригира своите заповеди, ако установи, че се налага оптимизация с цел най-ефективното им реализиране. По този начин щяха да се изградят качествено различни и по-демократични отношения цивилни – военни.

Вижда се колко важно е сред учените в сигурността у нас да бъдат постигнати:

- *конвенция* за използваните понятия;
- *концепция* за използваните критерии;
- *коалиция* за използваните подходи; и
- *координация* за използваните модели.

Само така ще развием езика в нашата наука. И няма да назоваваме едни и същи неща по различен начин или различни неща по еднакъв начин, като създаваме понятиен безпорядък и пораждаме хаос в главите на онези, които обучаваме и ръководим научно.

Основният акцент тук е острата необходимост от развитие, от стандартизиране, сближаване, а ако е възможно и уеднаквяване на езика в нашата Наука за сигурността. Някъде между редовете се вплита и опитът за интегрирането на понятията в Науката за сигурността. Ако първата цел е логично по-постижима, то втората е по-амбициозна, но не и невъзможна. На нея ще бъде отделено внимание в последната, Десета глава.

Науката за сигурността се развива в множество посоки, затова някъде пишат за „науки за сигурността“¹¹. Правилният термин е **Наука**. Нали в математиката има

много поднауки, но говорим за **математика**, не за математики. Редица поднауки в Науката за сигурността – *Рискология*, *Ноксология* (Наука за опасностите)^A, *Кризисология* и др. – водят самостоятелно съществуване, но рано или късно те ще се влеят (вече се вливат) в Науката майка. Нерядко тези *поднауки* дават на някои понятия същите названия, които се използват в Науката за сигурността, но влагат в тях различно съдържание, или при едно и също съдържание с понятия, използвани от Науката за сигурността, те им дават различни названия. Това се случва най-често тогава, когато поднауките са възникнали самостоятелно и след това постепенно са се приобщили към Науката за сигурността.

А нерядко едно понятие е било характерно за определен период от време, но се е изпълнило с ново съдържание, задълбочило се е и се е разширило и от характерно название за този период от време е получило разбиране като всеобхватно понятие за който и да е период от време, т.е. то от *частно* и *конкретно* понятие е станало *общо* и *абстрактно*. По-долу ще дам примера с *частното* и *конкретно* понятие „сигурност“ (с малко с) и *общото* и *абстрактно* понятие „Сигурност“ (с главно С). С други думи, появява се сериозен разнобой, а объркването е голямо и понякога – пълно.

Самото *управление на рисковете*, *Рискологията*, възниква като самостоятелна наука с пресечни точки с Науката за сигурността, но постепенно започва да се разтваря в нея – на философско равнище, ала все повече и на по-ниските нива и практическите приложения. Това изисква синхронизиране на понятията. *Рискологията* може и да оперира с понятията „danger“, „hazard“, „peril“, „menace“^B и др. като различни проявления на *опасността*, но базисната категория в Науката за сигурността е *Danger*. Затруднението се преодолява, като се уточни, че *Danger* е *общото* и *абстрактно* понятие, а останалите, включително и *danger*, *hazard*, *peril*, *menace* са *частните* и *конкретни* понятия, т.е. различните проявления на *Danger*.

В *Рискологията* освен *опасността*, и *предизвикателството*, *рискът* и *заплахата* са натоварени с *частни* и *конкретни* значения, а в Науката за сигурността те са базисни понятия, имащи статут на *общи* и *абстрактни* (вж. в Шеста глава за акронима^C **ПРОЗа** – *предизвикателство*, *риск*, *опасност*, *заплаха*). В *рискологията* като правило определят *риска* с *вероятността* да се случи и с *последствията* – ако се случи. А защо само *рискът* да се определя така? Нима това не важи за

^A Ноксо (гр.) – опасност.

^B *Danger* (англ.) – **опасност**, заплаха. *Hazard* (англ.) – шанс, случай, случайност, риск, заплаха, **потенциална опасност**, потенциален източник на опасност. *Peril* (англ.) – опасност, риск, **сериозна и непосредствена опасност**/заплаха. *Menace* (англ.) – заплаха, **опасност**.

^C Акроним – съчетание от началните (една или повече) букви на две или повече думи, което се чете като една дума.

заплахата, опасността, предизвикателството? Ако се замислим, всяко нежелано събитие, всеки друг **сериозен проблем** се оценява по същия начин – дали ще се случи и какви щети ще причини, ако се случи. Затова между отделните деструктивни събития в *рискологията* границите са размити и на практика, а и на теория всичко се обединява в категорията „риск“. Когато *рискологията* постепенно се превръща в интегрална част от Науката за сигурността, тогава нещата започват да си идват на мястото. Става ясно, че функцията (зависимостта) от **вероятност** и **последствия** важи (по-късно ще поясня с какво допълнение) за всеки отделен **риск**, т.е. тя важи за всяко *частно* и *конкретно* проявление на *общото* и *абстрактно* понятие „риск“.

Затрудненията при ориентирането в понятията е неизбежно. Свидетел съм как студентите изпадат в сложно положение, объркват се и е почти невъзможно в ограниченото време на лекцията да се подреди възникналият в съзнанията им понятиен безпорядък (*disorder*). Но няма нищо страшно: точно както от хаоса се ражда безпорядък (*disorder out of chaos*), така и от хаоса може също да се роди ред (*order out of chaos*)¹²!

Всичко би било съвсем логично, ако пътят за развитие на поднауките следваше естествения ход – в началото има Наука майка, Науката за сигурността, а след това от нея се раждат поднауките – науката за заплахите, науката за опасностите, науката за рисковете, науката за предизвикателствата и т.н. Тогава понятията от науката майка щяха да имат *общ* и *абстрактен* смисъл, а техните проекции в съответните поднауки щяха да имат *частен* и *конкретен* смисъл. Но това почти никога не е така. Някоя поднаука се развива сама за себе си, например науката за рисковете (*Рискология*) или науката за опасностите (*Ноксология*), създава си свои понятия. В един момент те се пресрещат с понятията от Науката за сигурността. Случва се това, за което казах: едно и също понятие *има* различно значение в двете науки – в *малката* (поднауката) и в *голямата* (науката майка), или **различни понятия** имат едно и също значение в двете науки – в *малката* (поднауката) и в *голямата* (Науката майка). Изходът е да се осъзнае, че едно понятие може да е както *общо* и *абстрактно* (т.е. с главна буква), така и *частно* и *конкретно* (т.е. с малка буква). Когато говоря в Шеста глава за акронима **ПРОЗа**, там Предизвикателство, Риск, Опасност, Заплаха (с главни букви) са *общи* и *абстрактни* понятия. А когато в Четвърта глава говоря за Трите вълни на сигурността и посочвам, че Третата вълна на сигурността е Вълната на риска, то в този случай **риск** е *частното* и *конкретно* понятие – като една от формите, чрез които се проявява *общото* и *абстрактно* понятие „Сигурност“, наред с другите две *частни* и *конкретни* понятия, които са съответно другите две форми, чрез които се проявява това *общо* и *абстрактно* понятие, а именно **безопасност** и **сигурност**.

Проблемът е много по-сложен. Всичко, въведено в *рискологията*, докато тя се е развивала самостоятелно, трябва да се вмести в категориите на Науката за

сигурността, след като рискологията се влива в лоното ѝ, превръщайки се вече в нейна поднаука.

Да вземем самото понятие *Рисково общество*. Кръстник на рисковото общество е Улрих Бек¹³. Когато се говори за рисково общество, то неизменно се свързва с Улрих Бек и се мисли в аналитичната рамка на Улрих Бек. Ала в Науката за сигурността също се разглежда понятието *Рисково общество* и то тук е **едно от четирите измерения на епохалната трансформация**, наред с *глобализираното общество*, *постмодерното общество* и *мрежовото общество*. За пореден път сякаш настъпва сериозен разнобой, възниква концептуална мъглявина. Помиряването и в този случай е сравнително лесно.

- *Рисково общество* е *общото* и *абстрактното* понятие – то отразява и включва в себе си *едно от четирите измерения* на трансформацията, изживявана от нашия свят;

- „*Рисково общество*“ на Улрих Бек е *частното* и *конкретното* понятие – то отразява и включва в себе си (в качеството му на изследователска концепция и аналитичен инструментариум – вж. Осма глава) *един от четирите подхода в изучаване на риска* (като събирателно на огромното разнообразие от рискове) или на *рисковете* (като отделни конкретизации на риска) в съвременното *рисково общество*^{14,15}.

Ето какви са тези четири подхода, на които ще се спра подробно в Осма глава:

1. Културно-антропологически^A подход: „Културно-символна“ перспектива.
2. Социологически подход: Перспектива „Рисково общество“.
3. Управленски подход: „Governmentality“ перспектива.
4. Трансформационен подход: „Адаптивно-абсорбтивна“^B перспектива.

Неологизъм^C governmentality (гавърнменталити, от английските думи *govern* – управлявам, ръководя; *government* – правителство, управление; *governmental* – правителствен; и *mentality* – менталитет, менталност; в оригинала на френски – *gouvernementalité*¹⁶) е изкован от Мишел Фуко¹⁷. В Науката за сигурността той се използва за изследване на стратегиите и политиките, пътищата и начините, *по които* и-или *чрез които* държавата, правителствени и неправителствени, публич-

^A Антропология – наука и по-скоро съвкупност от науки за човека (и човечеството), неговия произход, развитие и съществуване.

^B Адаптация – приспособяване на структурата и функциите на един организъм към външната среда. Абсорбция – поглъщане на течност или газ от твърдо тяло или течност. Абсорбирам – поглъщам, всмуквам, попивам, впивам, усвоявам, поемам.

^C Неологизъм – наскоро появили се нова дума, нов израз или ново значение; новообразувана дума или израз.

ни и частни и различни национални, регионални и локални системи от организации и множество, в една или друга степен самостоятелни, институции управляват съвместно и поотделно:

- ▷ **както** протичащите процеси и тенденции в *обществото* (разглеждано като синергетичен, самоорганизиращ се организъм от социално активни индивиди) и сред *населението* (възприемано като синтетична общност от отделни биологически живи същества), когато те – *обществото* и *населението* – са изправени пред рисковете;
- ▷ **така** и самите рискове – традиционни и нетрадиционни.

Има многобройни преводи на *governmentality* – *управляемост*¹⁸, *управленство*¹⁹, *държавно управление*²⁰, *правителственост*²¹, *властоменталност*²², *правителност*, *управлението*²³, *управленска рационалност* и *правителствена рационалност*²⁴.

Доскоро водещата категория бе *сигурност*, а *не-сигурност* бе всичко, което не е *сигурност*. Несигурността се определяше чрез сигурността като нейно отрицание. Науката за сигурността се занимаваше с условията, при които сигурността се превръща в несигурност, а нормалността – в ненормалност, аномалност. Подходите, изследващи несигурността, ненормалността, извънредността, започнаха да се обособяват в отделни науки. Това важи за рисковете, важи също за кризите, които изучаваме у нас когато са се случили, т.е. получили са деструктивно развитие и трябва да се управляват – затова говорим за управление *на* кризи, управление *при* кризи. Преди този момент кризата е анализирана като фаза на конфликта²⁵. Но по света и по-малко в България кризата се превърна в самостоятелен обект на изучаване – от зараждането ѝ до ликвидирането на последиците. Постепенно науката *кризисология* също започна да става част от Науката за сигурността и да установява, че някои присъщи за нея понятия там са използвани с (малко) по-различен смисъл, така че тя трябва съответно да се адаптира към този факт.

Наред с *рискологията* и *кризисологията* се разви *ноксологията*. Както казах, това е наука за опасностите – възникване, въздействие и противодействие. Съответно *ноксосфера* е пространството, в което се появяват факторите, водещи до опасности и възникват опасностите. В практически план всъщност *ноксологията* е по-съвременна версия на техниките за безопасност и охраната на труда в производствените процеси²⁶.

При вливането в Науката за сигурността *ноксологията* има същите понятийни проблеми. С други думи, всяко нейно понятие може да се натъкне на съществуващо различно название за него в Науката за сигурността или да се окаже, че то в Науката за сигурността има същото название, но там е с по-общо и по-всеобхватно значение.

Рискологията възниква на различни места и по различен начин – някъде тя е пряко свързана с практиката, другаде е главно теоретичен дискурс^A. Мнозина автори използват за нея именно названието *рискология*, но във Франция през 80-те години на XX в. се въвежда различно название, което слабо – особено за неспециалистите – напомня нещо, свързано с рисковете: *синдиника* (фр. *syndynique*, англ. *syndynics*) или *киндиника* (от гръцката дума *киндунос*, *kyndunos* – опасност). Вероятно това странно название в някаква степен е свързано с вечното желание на французите да казват своята дума в науката далеч от преобладаващата терминология на английски език. Така или иначе, науката *синдиника* има своя очертана територия, аксиоми, понятиен апарат. Тук ще споделя личното си усещане за тази наука, че базирайки се на понятието „опасност“, тя се натъква на сходни с *Ноксологията* проблеми. С тази разлика, че *ноксологията* произтича от въпросите на безопасността и охраната на труда в производствената сфера и затова освен в пространството на **опасностите** тя оперира също и в граничната зона „заплаха – опасност“, т.е. там, където заплахите преминават в опасности или опасностите се превръщат в заплахи. Това е размита зона с неясни очертания; моделите за противодействие и въздействие в нея силно зависят от позицията, от която (както теоретично, така и в практически план) се атакуват проблемите – от гледна точка на заплахите или на опасностите. А *синдиниката* се стреми да предложи нова парадигма за управление на рисковете, занимаваща се както със събитията и техните последици, така също и с предвиждането и управлението на възможностите за тяхното възникване и реализиране²⁷, т.е. тя е изкушена от рисковете и поради тази си природа *синдиниката* оперира освен в пространството на **опасностите**, и в граничната зона „опасност – риск“ – там, където опасностите преминават в рискове или рисковете се превръщат в опасности. Това също е размита зона с неясни очертания; моделите за противодействие и въздействие в нея също зависят силно от позицията, от която (както теоретично, така и в практически план) се атакуват проблемите – от гледна точка на опасностите или на рисковете. Към *синдиниката* в научната литература се забелязва двойно отношение – от една страна, не се забравя, че изходната дума в названието е „опасност“, от друга, акцентът е върху управлението на рисковете. Затова на едни места я наричат наука за опасностите²⁸, на други места – наука за рисковете (дори „нова наука за рисковете“), т.е. *рискология*²⁹.

Изобилието от понятия – безопасност, сигурност, Сигурност, риск и др. – наистина поражда проблем с ориентирането в тях. Какво означава фразата (вж. Четвърта глава) „Втората вълна на сигурността е Вълната на сигурността“? Не,

^A Дискурс (лат. *discursus* – тичане към/бягане от; фр. *discourse*) – социално обусловена организация на речта; стил/начин на мислене, процес на езикова дейност, символически акт; писмена или говорима комуникация; формална дискусия или дебати.

тази фраза не е противоречива! В първата ѝ част **Сигурност** е базисната категория за Науката за сигурността. А във втората част **сигурност** е една от формите, чрез които се проявява базисната научна категория Сигурност, т.е. един от нейните видове (измерения) – сигурността като *security* (*относителна сигурност*), заедно със **сигурността** като *безопасност* (*защитена безопасност*) и сигурността като *риск* (*трансформационна сигурност*)^A.

Още един детайл, свързан с разбирането за сигурността. Като научна категория **Сигурност** има далеч по-широко съдържание от конкретното разбиране за **сигурност** у хората, което е силно зависимо и твърде обусловено от съответното историческо време и обществените условия, в които те живеят. Например когато говорим за сигурност колегите от моето поколение и нашите студенти влагаме различно съдържание в това понятие, водени от жизнения опит. Ние на подсъзнателно ниво мислим за сигурността **вчера**, т.е. за сигурността **в клетката** (тя е *абсолютна* или *защитена без-опасност* – ще видим това малко по-късно), докато те мислят повече за сигурността **днес**, т.е. за сигурността **извън клетката** (а тя е *относителна* или *трансформационна сигурност*).

Различни смисли в живота и науката се влагат и в понятията **хаос** и **катастрофа**.

В разговорната реч думата **хаос** е натоварена с негативни значения и се свързва с анархията и безпорядъка, беззаконието и неуправляемостта, повишената несигурност и лошото функциониране на държавата. В Науката за сигурността, както в математиката, под **хаос** се разбира явление, при което поведението на нелинейната система изглежда случайно (хаотично), независимо че моделът, който я описва, е детерминиран^B, т.е. подчинява се на строг закон и в някакъв смисъл самата система е подредена. Теорията на хаоса изучава поведението на нелинейни системи, подложени на математическото явление хаос. Френският математик Анри Поанкаре (*Henri Poincaré*, 1854–1912) пръв изследва тези системи. Подобни системи са: метеорологичните явления, биологичните популации, човешките общности. Системите, изучавани в теорията на хаоса са силно зависими от началните и граничните условия, с други думи, и най-слабото изменение на тези условия (на входните данни или във външната среда) е в състояние да тласне системата по коренно различна траектория, т.е. поведението ѝ ще се измени радикално. Това означава, че да се предскаже поведението на системата е невъзможно

^A Ще дам пример с английската дума *man*. Като общо и абстрактно понятие **Man** означава **човек**, а като частно и конкретно понятие **man** означава **мъж**. В конкретния контекст ние не се затрудняваме да определим за кого точно става дума в текста. Ето защо не би ни смутило да кажем например следното: *едната от двете форми на човека от гледна точка на пола е мъжът: One of the two forms of Man in terms of sex is the man*. Ами това е аналогично на израза: „Втората вълна на **Сигурността** е Вълната на **сигурността**.“

^B Детерминиран – определен, обусловен, предопределен, фиксиран.

или много трудно, и то в твърде кратък период от време. Явлението е известно като *Ефект на пеперудата* и е свързано с друг основоположник на Теорията на хаоса – американският математик Едуард Лоренц (*Edward Lorenz, 1917–2008*), и по-специално със заглавието на изказването му през 1972 г. пред Американската асоциация за развитие на науката (*American Association for the Advancement of Science*): „Предсказуемост: може ли махането с крила на пеперудата в Бразилия да предизвика торнадо в щата Тексас.“³⁰

Хаосът може да бъде отрезвяващ и стимулиращ – надникване над бездната, след което, осъзнавайки какво ни очаква, ако не се вземем в ръце и не се опомним, ние ще намерим сили да стиснем зъби, да се мобилизираме, да проявим воля за промяна, извелики поуки от случилото се. Хаосът може да се разглежда не само като стихийно бедствие, но и като предизвикателство. Предизвикателството е свързано с отговора, който му се дава. Ако отговорът е лош, неправилен и грешен, предизвикателството ще донесе неизмерими и вероятно непоправими щети. Но ако отговорът е добър, правилен и верен, предизвикателството ще открие нови възможности, шансове и перспективи.

Важно е обаче да се разбира, че колкото по-близо до хаоса се намира системата, толкова повече пространството за маневриране се ограничава, а времето за вземане на решения се скъсява – при притегляне към „окото на хаоса“ настъпва своеобразно компресиране на пространствено-времевия континуум и цената на грешката нараства неимоверно много. То е като приближаването до пропастта – пропастта сякаш мами, хипнотизира, привлича и колкото по-близо си до нея, толкова по-бързо летиш към нея.

Хаосът може да роди чувство на обреченост, но според китайската Книга на промените „Идзин“^А хаосът е мястото, „където се раждат блестящи илюзии“³¹.

Въоръжени със знания от науката, можем да мислим за хаоса като за критичен период, време разделно, най-ниска точка, чистилище, след което не е задължително да настъпи единствено пълен разпад на социалната система, а би могло да се премине и към нов, по-нормален, по-стабилен и по-предвидим, дори по-висок етап на развитие.

И понятието „катастрофа“ има различни значения в живота и в науката. За нас това е събитие с много тежки, непоправими последици. В Теорията на катастрофите то означава рязко качествено изменение на обекта при плавно количествено изменение на параметрите, от които той зависи. Термините **катастрофа** и **теория на катастрофите** са въведени в края на 60-те и началото на 70-те години на ХХ в. от френския математик Рене Том и английския математик Кристофър Зиман. Катастрофата настъпва при определени стойности на параметрите, т.нар. точки

^А „Идзин“ – „Книга на промените“, съставена основно по време на династията Джоу (1122–249/221 г.пр.Хр.).

на бифуркация^A. Теорията на катастрофите се използва в икономиката, финансите, медицината (например при болести, които протичат бавно и улавянето им е сложно, но от един момент нататък стават трудно лечими, дори нелечими), военните операции, различни извънредни ситуации при бедствия и аварии. Специален интерес представляват социални системи (общности, общества), които въпреки привидното нормално развитие изпадат внезапно в криза, губят ориентация и стават стратегически слепи, откриват в себе си пукнатини и задълбочаващи се и разширяващи се линии на разделение между отделни прослойки. Анализът на системи от този род чрез Теорията на катастрофите спомага за бързото намиране на решение, ако е достигната точка на катастрофа; става възможно и въвеждането на модели за ранно сигнализиране^B, които позволят една система да бъде стабилизирана, още преди да попадне в приближаващата се точка на катастрофа.

Нека да се спра накратко и на понятиятната разнопосочност по актуалната тема за **традиционните** и **нетрадиционните** заплахи. А нали трябва – най-малкото (и най-вече) във Военна академия – ако не да уеднаквим, то поне да съвместим схващанията си.

Бежанската^C вълна (както тя се възприема от обществото и медиите) или миграционната^D криза (както я изучава Науката за сигурността) се разглежда като много остро проявление на съвременните нетрадиционни предизвикателства, рискове, опасности и заплахи, наред с хибридната^E война, кибер(не)сигурността, тероризма, организираната престъпност, различните бедствия (природни,

---

^A Точка на бифуркация (точка на разклоняване) – пределно, критично и неустойчиво състояние, при което обектът е изправен пред два (или няколко) алтернативни, устойчиви, т.е. самоподдържащи се модели на развитие (траектории или сценарии).

^B Ранно сигнализиране или ранно предупреждение (англ. *early warning*) – инструменти или системи от технически или аналитични средства за предвиждане, прогнозиране и откриване на възможни процеси или събития на максимално най-ранен етап и особено преди започването на такива процеси или появата на такива събития. Първоначалното им приложение е в медицината и електротехниката (с използване на различни датчици и сензори).

^C Бежанец – човек, който се намира извън своята родна страна или страната, в която живее постоянно; има основателен страх от преследване поради своята раса, вероизповедание, национална принадлежност, членство в социални или политически групи; не може или не желае да се възползва от закрилата на тази държава, или не иска да се върне там заради страх от преследване.

^D Мигрант – лице, което се преселва от едно населено място в друго или от една държава в друга; заселник, преселник. Съответно *емигрант* е човек, който е напуснал родината си и живее в чужда страна, а *имигрант* е чужденец, който се е заселил на постоянно местожителство в някоя страна.

^E Хибрид – организъм или клетка, получени в резултат на кръстосване на генетически различаващи се форми.

антропогенни^A и техногенни^B извънредни ситуации), а за България можем да добавим демографската криза, която преминава в демографска катастрофа, и огромното социално разделение.

И понеже някои от горепосочените застрашаващи явления и феномени, които пораждаат кризи и ситуации с критично повишена несигурност звучат познато, може да възникне напълно логично съмнение за тяхната нетрадиционност. Ето защо ще отделя място на разсъждения за традиционното и нетрадиционното в тези явления и феномени.

Напоследък много се спори кои рискове и заплахи (тук ще говоря за *рискове и заплахи*, за да не изписвам непрекъснато „предизвикателства, рискове, опасности и заплахи“) за международната и националната сигурност са *традиционни*, а кои са *нетрадиционни*. Подобен разнобой не е само наша, българска, той е всеобща слабост.

- За една група автори по-рано имаше един тип рискове и заплахи, а сега се появяват коренно различни рискове и заплахи (например кибер(не)сигурност) или те се проявяват по нов, коренно различен, начин и само тяхното название се запазва същото, докато съдържанието им се променя, затова разделението е по линията стари – нови.
- За друга група автори до края на Студената война и в първите години след нея на преден план бяха симетричните рискове и заплахи, а след 11 септември 2001 г. – асиметричните рискове и заплахи, така че разделението е по линията симетрични – асиметрични. Водят се дискусии по критериите за симетричност и асиметричност – дали се отнасят до *средствата* (сили, ресурси) или до *тяхното прилагане* (стратегии, тактики). Принципно важно е наистина да се уточни къде да се търси асиметричността – дали ако „е налице съпоставимост в силите, въоръжението, ресурсите“, т.е. когато има *асиметричност на средствата*, или ако е налице „такъв вид заплаха, при която се съдържат неконвенционални, нетрадиционни, непознати и неочаквани за противника тактики, подходи и действия“³², т.е. тогава, когато има *асиметричност на действията*.
- За трета група автори основното различие е в интензивността на рисковете и заплахите – например и преди е имало и тероризъм, и климатични промени, но те сега са много по-интензивни, с ново ниво на обхват, въздействие и последици, следователно разделението е по линията по-ниска интензивност – по-висока интензивност.

^A Антропогенен – в резултат на човешката дейност, причинен (създаден) от човека; свързан с човека, произхождащ от човека.

^B Техногенен – свързан с техниката; породен от прилагането на технологии; причинен в резултат на производствена авария.